

שם העבודה : השפעת השתתפות בתוכנית התערבות המשלבת אספקטים של תיווך ותרחיש

על מיומנויות התקשורת והשפה של ילדים עם תסמונת דאון

שנה : 2006

מס' קטלוגי : 528

שם המגיש : לוי-שוורץ נטע

עבודת גמר לתואר מוסמך, ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בר אילן.

תקציר המחקר

לילדים עם תסמונת דאון קשת רחבה של בעיות בתחום הקוגניטיבי, המוטורי, הרגשי ועוד. אולם, הבעיה החמורה ביותר שלהם היא בעיית בהתפתחות התקשורת והשפה. בתחום זה הישגיהם של ילדים אלו, נמוכים ביחס לרמתם הקוגניטיבית. בעיה זו מלווה אותם לאורך כל מעגל החיים (קוזומה, Carr, 1995; Chapman, 1991; Fowler, 1990; Miller, 1999; Mundy et al, 1995 ; 1994). קיימת לכן חשיבות רבה לתוכנית התערבות תקשורתית-שפתית. מטרת העל של תוכניות התערבות תקשורתיות ושפתיות לילדים, מתבגרים ומבוגרים עם תסמונת דאון, היא יצירת תקשורת יעילה של הפרט עם סביבתו. תקשורת כזו תושג על ידי שיפור מיומנויות הפקת שפה ופיתוח הבנת שפה (Berglund, Eriksson, Johanson, 2001; Budreau & Chapman, 2000).

במחקר זה נבדקה השפעתה של תוכנית התערבות מסוג "תרחיש תיווכי" על התפתחות כישורי התקשורת והשפה של ילדים בגיל בית ספר יסודי עם תסמונת דאון.

במסגרת המחקר נבנתה תוכנית התערבות שהתמקדה בשיפור מיומנויות הפקת שפה. תוכנית ההתערבות התבססה על שילוב בין שני מודלים: מודל התיווך אשר כלל את מרכיבי האינטראקציה התיווכית: מיקוד, העברת משמעות, הרחבה, מתן תחושת יכולת ווויסות התנהגות (Klein, 1984, 1996), ומודל התרחיש כמסגרת להתערבות שפה בשלב החד מילי (דרומי, זדונאיסקי-ארליך, רינגוולד-פרימרמן, 1999) אשר כלל עקרונות התערבות באמצעות תרחישים. הרציונל לשימוש במרכיבי אינטראקציה תיווכית התבסס על ממצאי מחקר עלפיהם קיים קשר בין מרכיבים אלו לבין התפתחות מיומנויות התקשורת והשפה של ילדים עם תסמונת דאון. (סובלמן-רוזנטל, 1999, 2002).

הרציונל לשימוש בעקרונות התרחיש התבסס על העובדה שייצוגים סכמאטיים (ייצוגים המתייחסים לרצף של פעולות המאורגנות בזמן ובמרחב לצורך השגת מטרה כלשהי) נגישים גם בקרב ילדים צעירים ביותר, וכן על כך שהתרחיש מציע הקשרי למידה הכוללים רמות ייצוג שונות, מהרמה המוחשית ועד הרמה הסימבולית-רמת השפה.

המחקר התמקד בשאלות הבאות:

- מהם מאפייני הפרופיל התיווכי של המטפלות?
- מהו הקשר בין מבנה התרחיש לפרופיל התיווכי של המטפלות?

- האם לתוכנית ההתערבות תהיה השפעה שונה על מיומנויות התקשורת והשפה הכוללים: אוצר מילים הבעתי, פרגמטיקה, אצל כל אחד מילדי המחקר?
- האם קיים קשר בין מבנה התרחיש למיומנויות התקשורת והשפה שהציגו ילדי המחקר? המחקר המוצג הוא מחקר איכותני המשלב גם מרכיבים של הערכה כמותית. מערך המחקר הינו מחקר אורך (Longitudinal) מסוג חקר מקרה עם רפליקציות מרובות (Cross- case analysis). במחקר השתתפו שישה ילדים עם תסמונת דאון ושלוש מטפלות. גילאי הילדים בתחילת המחקר נעו בין שש שנים וחמישה חודשים לאחד עשר שנים וחמישה חודשים. חלק מהילדים נמצאו בשלב החד מילי, חלק בשלב הדקדוקי המוקדם וחלק נוסף במעבר בין שני שלבים אלו. תוכנית המחקר נמשכה שישה חודשים והתחלקה לשלושה שלבים, בכל שלב הייתה התייחסות לילדים במחקר ולמטפלות. שלב א' - הערכת רמת התקשורת והשפה של הילדים לפני תוכנית ההתערבות והכנת המטפלות לקראת תוכנית ההתערבות. שלב ב' - הפעלת תוכנית ההתערבות במפגשי הילדים עם המטפלות וקיום השתלמות שוטפת למטפלות. שלב ג' - ניתוח מפגשי הילדים עם המטפלות וביצוע ראיונות למטפלות. פרוט שלבים תוכנית המחקר:
- שלב א': רמת התקשורת והשפה של הילדים הוערכה לפני תוכנית ההתערבות באמצעות שני כלים: (א) שאלון MacArthur (Fenson, Dale, Reznick, Thul Bates, Hurtuny, Petnick & Reily, 1991), תורגם ועובד ע"י מיטל, דרומי, שגיא, יואלס, קורן-קריא ושלום (1993) הבודק אוצר מילים הבעתי, (ב) מדד ה MPU (Dromi & Berman, 1982) הבודק אורך מבע ממוצע. המטפלות שהשתתפו במחקר עברו השתלמות מקדימה שעסקה בתיווך, בעקרונות התרחיש, ובהתאמת התרחישים למטרות בתחום השפתי ולתחומי הלימוד בהם הן עוסקות. שלב ב': תוכנית ההתערבות במתכונת ה"תרחיש התיווכי" נערכה בשלושת הפעילויות הבאות: טיפוח אוריינות והקניית קריאה, פיתוח חשיבה מתמטית ולמידה בסביבות מחשב ותועדה במצלמת וידיאו. המטפלות עברו השתלמות שוטפת, במהלכה הן נתחו את צילומי הווידאו שתעדו את המפגשים ודנו בהם, בנוסף תכננו המטפלות תרחישים נוספים להמשך וניסחו מטרות לימודיות ושפתיות, אשר הותאמו לכל אחד מילדי המחקר. שלב ג': לאחר התוכנית נותחו מפגשי הילדים והמטפלות באמצעות הכלים הבאים: (א) כלי לניתוח התפתחות הלקסיקון (הימל, 1999) הבודק שינויים במבנה אוצר המילים וקצב התפתחות הלקסיקון, (ב) כלי לניתוח התנהגות פרגמטית (סנדבנק, 1999) הבודק דפוסי תקשורת אופייניים בין מבוגר וילד. (ג) כלי לניתוח ההתנהגות התיווכית של המטפלות - Omi-Observing Mediational Interaction (Klein, 1984, 1988, 1996) ו (ד) כלי לניתוח התרחיש על פי אפיזודות, אשר זהה במפגשים שגורמו סוגים שונים של אפיזודות, למשל, תכנון משותף עם הילד, פעילות ממשית אותנטית, בניית ידע משותף ועוד.

בראינות שנערכו עם כל אחת מהמטפלות בנפרד, הן התבקשו לתאר את מידת שביעות רצון מהשתתפות בתוכנית ולהעריך את תוכנית ההתערבות בהתייחס לתרומתה לקידום מיומנויות התקשורת והשפה של הילדים ובהתייחס לתרומת התוכנית לדרכי ההוראה וגוף הידע שלהן. אצל כל הילדים שהשתתפו בתוכנית ההתערבות חל במהלך המחקר תהליך של שינוי ושיפור במיומנויות התקשורת והשפה. יחד עם זאת נמצאו הבדלים אינדיבידואלים ביניהם במידת השיפור בקטגוריות השפתיות השונות.

שאלות המחקר הראשונה והשנייה בקשו לאפיין את הפרופיל התיווכי של המטפלות ולבדוק האם קיים קשר בין פרופיל זה למבנה התרחיש. ממצאי המחקר ניתן לראות כי שלושת המטפלות הציגו דפוס תיווכי דומה ככלל, ובהתייחס לאפיזודות השונות בפרט. בדפוס זה בלטו ההתנהגויות התיווכיות מתן ודרישה להרחבה ומתן ודרישה למשמעות. יחד עם זאת האפיזודה של פעילות ממשית אותנטית הייתה שונה משאר האפיזודות בשכיחות הגבוהה של תיווך לוויסות התנהגות.

ממצא זה מוביל למסקנה שמודעות המטפלות להבדלים המתעוררים בתיווך בין כלל האפיזודות של התרחיש, לאפיזודה של פעילות ממשית אותנטית היא חשובה ביותר. מודעות זו תסייע להן לכוון את מטרות ההוראה ודרכי התיווך כך שתהליכי ההוראה יביאו לניצול מירבי של כל אחת מאפיזודות התרחיש.

שאלת המחקר השלישית התייחסה להבדלים באוצר המילים ההבעתי ובמיומנויות הפרגמטיות של הילדים לפני תוכנית ההתערבות ולאחריה. ההבדלים שנמצאו התבטאו בארבעה תחומים: (א) תמניות- סכום כל מילות התוכן- פעלים, שמות עצם ותארים, (ב) תבניות- סכום מילות התוכן **השונות**, (ג) מידת היוזמות התקשורתיות, (ד) סוג היוזמות התקשורתיות-יוזמה לנושא, פעילות וחיפוש מידע. בהתייחס לתמניות ולתבניות, נמצאה התקדמות בהבעת שמות עצם, פעלים ותארים הן בממד התמניות והן בממד התבניות. בממד התמניות ההתקדמות הייתה בולטת יותר. התקדמות זו משקפת את הצורך של הילדים להשתמש יותר בשפה כדי להביע את מחשבותיהם, דעותיהם ורצונותיהם ומסגרת ההתערבות התרחישית מעודדת אותם להשתמש באמצעים שפתיים לשם תקשורת. השימוש המועט יחסית בתבניות שנצפה אצל כל ילדי המחקר בהשוואה לתמניות נובע כנראה מהקושי ברכישת מילים חדשות המאפיין ילדים עם תסמונת דאון.

בהתייחס למידת וסוגי היוזמות התקשורתיות נמצא שאצל מחצית מילדי המחקר הייתה עלייה במידת היוזמה לשיח. כל אחד מהילדים הציג שינוי משמעותי שהיווה מעיין "קפיצה" במידת היוזמה לשיח. "קפיצה" זו שהתרחשה לאחר מספר מפגשים, לקראת סיום תוכנית ההתערבות, ממחישה את זמן התגובה האיטי המאפיין ילדים עם תסמונת דאון. ילדים אלו זקוקים לזמן רב יותר כדי לעבד ולהפנים את תפקידם כשותפים פעילים בשיח. השתתפות הילדים בכמה תרחישים, לאורך זמן הובילה להפנמת המיומנויות הפרגמטיות. בהתייחס לסוג היוזמה, הילדים הציגו עלייה ביוזמה לנושא לאורך זמן. אפשר, שהתרחישים עוררו והעלו את רמת העניין שגילו הילדים וגרמו ועודדו יוזמות לנושא.

שאלת המחקר הרביעית התייחסה לקשר בין מבנה התרחיש ומיומנויות התקשורת והשפה שהציגו הילדים. הממצאים מעידים שמבנה התרחיש אכן קידם את כישורי השפה והתקשורת של הילדים בהיבט של הבעת מילות תוכן ועידוד סוגי יוזמה שונים. האפיזודות: תכנון משותף ובניית ידע משותף

עם הילד עוררו הבעה רבה יותר של מילות תוכן והפקת יוזמות תקשורתיות, בהשוואה לסוגי אפיזודות אחרות. ממצאים אלו מדגישים את העובדה שלאפיזודות התרחיש השונות תרומה דיפרנציאלית בהקשר להבעת מילות תוכן והפקת יוזמות תקשורתיות. האפיזודות המקדימות והמכונות ל"פעילות ממשית" נמצאו כבעלות תרומה ייחודית בהיבט זה. באפיזודות אלו "מפגישים" את הילד עם ידע חדש ומילים חדשות, מעודדים אותו לקשר את הידע החדש עם הידע הקודם ולהשתמש במילים חדשות. לאפיזודות אלו תרומה רבה יותר בהשוואה לאפיזודות פעילות ממשית אותנטית שהיא אפיזודה מהנה, אך במהלכה עסוק הילד בעשייה פיזית ממשית, ולכן הוא פחות פנוי להבעה שפתית. כפי שנכתב, באפיזודה זו הציגו המטפלות יותר התנהגויות תיווכיות של וויסות התנהגות, לעומת שאר האפיזודות בהן הציגו המטפלות יותר התנהגויות של משמעות והרחבה. דבר שיכול היה להשפיע על מידת הפקת ויזמת השיח מצד הילד. לממצא זה חשיבות רבה כיוון שהוא מאפשר לזהות את הפוטנציאל ההוראתי השונה הטמון בכל אחת מאפיזודות התרחיש. ממצאי המחקר מעידים גם על קשר אפשרי בין רמת שפתו של הילד בתחילת תוכנית ההתערבות, לבין מידת התקדמותו במיומנויות התקשורת והשפה. ילדים שיציגו בתחילת תוכנית ההתערבות כישורים שפתיים גבוהים יותר, כלומר, יהיו בשלב שפתי מתקדם יותר, הם כנראה יפיקו את מירב התועלת ממודל של "תרחיש תיווכי".

לסיכום, לתוכנית התערבות המשלבת את עקרונות התיווך עם עקרונות התרחיש תרומה רבה בקידום שימוש הולם במילות תוכן ספציפיות ושימוש בשפה כאמצעי תקשורת. לאפיזודות התרחיש תרומתה דיפרנציאלית שונה לשימוש בלקסיקון, העשרתו ועידוד תהליכי שיח שונים. בהכנת תוכנית התערבות יש להתייחס למסקנות אלו על מנת להביא להתערבות איכותית, יעילה, ממוקדת ומושכלת יותר.